

NOVO IME DUBROVAČKOG HUMANIZMA: MIHO CELIJE GRADIĆ

V l a d o   R e z a r

UDK: 821.124(497.5).09“15“
Izvorni znanstveni rad

Vlado Rezar
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
vrezar@ffzg.hr

Epigrami i ode humanista Damjana Beneše (1476-1539) onaj su segment njegova pjesničkog opusa iz kojeg se otvara najbolja perspektiva na književnu pozornicu onodobnog Dubrovnika i njegov osobni intelektualni univerzum. Slika koju pritom grade imena osoba kojima je Beneša svojim pjesničkim pohvalama odavao priznanje uglavnom je podudarna s konvencionalnom slikom književnopovijesnog kanona humanističkog Dubrovnika. I dok bi u svezi s Benešinih stihovima upućenima poznatim dubrovačkim humanistima jedino neočekivano bilo to da ih među njegovim epigramima i odama slučajno nema, podatak o postojanju čak šest Benešinih pjesama posvećenih izvjesnom Celiju i njegovu književnom radu začuđuje jer ne pronalazi baš nikakvo uporište u književnopovijesnim podacima o akterima dubrovačkog humanizma na početku 16. st. Potonja je pak činjenica utoliko neobičnija jer je Celije u Benešinih epigramima i odama predstavljen kao njegov pjesnički uzor te nahvaljen kao upućen poznavatelj i tumač starine, koji humanistički svijet zadužuje prijevodima grčkih tekstova na latinski. Ipak, premda je jednom uspio »proletjeti ispod radara«
dubrovačke književne historiografije, svojim je humanističkim angažmanom Celije ostavio za sobom dovoljno tragova koji omogućuju da mu se danas napokon utvrdi pravi identitet, atribuiraju djela i osigura davno zasluženo mjesto u kulturnoj povijesti Grada.

Ključne riječi: Giovanni Bembo, Damjan Beneša, Miho Celije Gradić, Dubrovnik, humanizam, latinski prijevodi s grčkog, Demosten, Ksenofont, *Anabaza*

Kad je Giovanni Bembo (1473-1545), mletački plemić s privremenom adresom na otoku Krfu, neposredno nakon turskog osvajanja Naupakta u kolovozu 1499. napustio Grčku i krenuo natrag u domovinu, put ga je morem između ostalog

vodio i kroz naše krajeve, duž obale na sjever sve do Zadra.¹ U vrijeme jedrenjaka, poznato je, plovidba istočnim rubom Jadranskoga mora bila je zbog struja i vjetrova uobičajen način kako iz grčkih strana stići u gornje dijelove Apeninskog poluotoka: pustolovina zbog nužnih usputnih zaustavljanja često zanimljiva, ali zbog brojnih opasnosti još češće i pogibeljna. Da je i Bembovo putovanje bila prava mala odiseja u kojoj se brod, zaplovivši napokon iz Zadra prema Anconi, već dva puta gotovo bio domogao italskoga kopna, ali ga je vjetar u oba navrata zbog kapetanova neiskustva bacao natrag sve do Lastova, doznajemo iz njegova elegantno sročena izvještaja ne samo o tom nego i o ostalim putovanjima koja je taj izniman, no malo poznat humanist, učitelj, izdavač i sakupljač starih natpisa poduzimao tijekom života.² Za nas je pak zanimljivo ono što je Bembo, inače vrstan poznavatelj obaju klasičnih jezika, zabilježio o svojem zaustavljanju u Dubrovniku na samom koncu petnaestoga stoljeća. Riječ je doslovno o jednoj jedinoj rečenici kojom je opisao svoj boravak u Gradu, no podatak koji ona donosi vrijedan je novi kamenčić u još očigledno nedovršenu mozaiku spoznaja o akterima humanizma na našem tlu. Bembo dakle piše sljedeće: *Coelius uero Gradus, illius urbis nobilis, Graecae et Latinae Mineruae peritissimus et Demetrii Chalcocandyli discipulus, nos muneribus xeniis salutauit et suis carminibus laudauit, et quasdam Demosthenis orationes ostendit Latinas a se factas.* (»Celije Gradić, plemić dubrovački, počastio nas je pozdravnim darovima i pjesmama pohvalnicama: on je čovjek koji izuzetno vlada latinskim i grčkim – dapače, učenik je Demetrija Halkondila – te nam je pokazao svoje latinske prijevode nekih Demostenovih govora.«)³

¹ Najveći dio danas dostupnih podataka o Giovanniju Bembu potječe iz njegova autobiografskog pisma koje je povodom smrti svoje supruge Cyro 1536. uputio prijatelju Andrei Anesiju: njega je Bembo, zajedno s budućom suprugom, upoznao na Krfu 1498. Bembovu poslanicu (*Ioannes Bembus vici Birii divi Canciani de Cyro uxore sua ad Andream Anesinum Corcyreum amicum veterem MDXXXVI*) najprije je 1803. u dijelovima predstavio Jacopo Morelli (v. *Dissertazione intorno ad alcuni viaggiatori eruditi Veneziani poco noti*, Venezia, 1803, 14-30), da bi je u cijelosti 1861. objavio Theodor Mommsen (v. »Autobiographie des Venezianers Giovanni Bembo«, *Sitzungsberichte der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München*, 1 [1861], 581-609) prema rukopisu pohranjenu u Kraljevskoj biblioteci u Münchenu (*cod. Lat. Mon.* 10801, ff. 158-182).

² Usp. T. Mommsen, »Autobiographie«, 586: *Ingressi lembum multos dies propter temporum tempestates uagati sumus circa insulas Iadrae, quae in ambitu maris centum et quinquaginta millium passuum una cum scopulis tercentae sunt, quum tota ora Illyrici insulas habeat ultra mille. Bis nauigauimus usque ad Cimerium promontorium, montem Anconis dictum. Sed nauarchi imperitia bis reuersionem in Illyricum fecimus. Nauim Epidauriam in portu Cycadae insulae conscendimus satis magnam et tutam, qua traiectionem fecimus Anconem Picenorum.* Bembo je inače od epigrafskog materijala prikupljena tijekom putovanja po Mediteranu, između ostalog i po našim krajevima, sastavio zbirku pod naslovom *Inscriptiones antiquae ex variis locis sumptae a Ioanne Bembo Venetiano vici Birii divi Canciani qui eas hoc in libro scribebat anno orbis redempti MDXXXVI*. Sadržaj toga djela još uvijek je dostupan samo u rukopisu (gore spomenuti *cod. Lat. Mon.* 10801, ff. 1-148).

³ Usp. T. Mommsen, n. dj. (1), 586.

Teško je na prvi pogled reći što u ovom kratkom iskazu više zbunjuje i istovremeno oduševljava: je li to činjenica da je Bembo, inače ugledan član intelektualne elite okupljene oko tiskare Alda Manuzija⁴, od svojeg višednevnog dubrovačkog iskustva smatrao vrijednim izdvojiti samo topao susret sa sebi dostojnim domaćim humanistom, ili ipak to što se ime i prezime apostrofiranog Dubrovčanina osim u Bembovoj bilješci ne spominje baš ni u jednom do danas ispisanom pregledu ili osvrtu na povijest dubrovačke književnosti – a njih, kao što znamo, ne nedostaje. Kako god bilo, ova zaboravljena poruka iz davnina, pohranjena u Morellijevoj monografiji *Dissertazione intorno ad alcuni viaggiatori eruditi venetiani poco noti* iz 1803, uspjela je nošena slučajem nedavno doplutati i do internetskih obala sastavljača ovih redaka, i to točno desetljeće otkako je upravo spomenuti – poput Aldova delfina što ovijen oko sidra simbolizira onu poznatu *festina lente* – počeo žuriti polako da odgovori na pitanje: tko je izvjesni Celiije (*Coelius*), književnoj povijesti sasvim nepoznat, ali najhvaljeniji adresat u odama i epigramima dubrovačkog humanista Damjana Beneše (1476-1539)? Da je zapravo riječ o istoj osobi koju spominje i Bembo, i da upravo Bembova kratka zabilješka stavlja napokon i završni potez na Celijev humanistički portret – koji je Beneša svojim stihovima nekoć vješto iscrtao, dubrovačka ga književna historiografija spletom okolnosti potpuno previdjela, a moderna filologija dosad tek bespomoćno promatrala – pokazat će nastavak ovog članka.⁵

Pritom, kad je u pitanju upravo spomenuta moderna filologija, onda to nažalost, sve da se termin proširi i do početka devetnaestog stoljeća, ne znači drugo

⁴ *Dizionario biografico degli Italiani* donosi sljedeći podatak o Bembovu intelektualnom krugu: »Nel 1502 raccolse e fece pubblicare in unico volume le annotazioni sopra antichi scrittori dovute a Marc' Antonio Sabellico, Filippo Beroaldo, Battista Pio, Angelo Poliziano (è la prima centuria dei Miscellanea), Domizio Calderino e Battista Egnazio. Con quest'ultimo fu anche legato da particolare amicizia, come con diversi altri esponenti dell'ambiente umanistico-veneziano, tra i quali: Aldo Manuzio, Girolamo Amaseo e fra' Giocondo, il celebre architetto veronese.« Usp. Angelo Ventura – Luigi Moretti, »Bembo, Giovanni«, *Dizionario biografico degli Italiani*, 8 (1968), dostupno na <[http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-bembo_res-a51145de-87e7-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/>](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-bembo_res-a51145de-87e7-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/>) (8. XI. 2015).

⁵ Baš nijedan spomen Celijeva imena, a kamoli kakav podatak o toj osobi, ne zatiče se ni u Đurđevića (*Vitae et carmina nonnullorum ciuium Ragusinarum*, prije 1737), ni u Crijevića (*Bibliotheca Ragusina*, 1744), ni u Slade (*Fasti litterario-Ragusini*, 1767), pa na koncu ni u Appendinijevoj povijesti dubrovačke književnosti (*Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, 1803). Autor ovog članka zagrebao je po površini problema, te je u neobjavljenoj disertaciji iz 2005. kao osobe koje bi mogle približno odgovarati Celijevu opisu, kakva ga zatičemo u Benešinim pjesmama, izdvojio trojicu: glasovitog ferarskog profesora klasičnih jezika Celija Calcagninija (1479-1541), zatim Celija Ricchierija Rhodigina iz Roviga (1469-1525), također slavnog autora enciklopedijskog djela *Antiquae lectiones* (Venecija, 1516), te izvjesnog Mihaela Celija Gradija, o kojem se znalo samo toliko da je autor latinskog prijevoda Ksenofontove *Anabaze*, u rukopisu pohranjena u Berlinu. O potonjem više u nastavku članka.

nego dva-tri odlučnija pokušaja proučavanja ovog segmenta Benešina opusa, koji se, u cjelini gledano, svih ovih godina više u širokom luku zaobilazio nego što mu se pokušala posvetiti pažnja.⁶ Istina, dometi tih otprilike šesnaest tisuća stihova ogledaju se ponajviše u kvantiteti i za naše prilike jedinstvenoj žanrovskoj raznovrsnosti.⁷ No ako Benešinu epu i manjka vergilijevski ugođaj Bunićeva spjeva, a njegova ljubavna patnja za Zanom ne doseže zanos one Pucićeve za Gnezom, ako njegova tužaljka nema snagu Panonijeve boli, a nabožne ode u horacijevskim metrima eleganciju i nadahnuće Crijevićeve duhovnosti, napokon, ako mu ekloge i satire i jesu interpretacijski na mnogim mjestima jedva prohodne, sve to zajedno ipak ne umanjuje činjenicu da su njegove tri knjige epigrama i dvije knjige oda prvorazredan izvor podataka o dubrovačkom kulturnom ozračju i njegovim predstavnicima u prva tri desetljeća šesnaestog stoljeća. Ne samo kad opširno donose podatke o pojedinim osobama, kao što je, primjera radi, slučaj s dvjesto šezdeset stihova elegije u smrt Jakova Bunića (1469-1534) i do detalja prepričanim životnim putom slavnoga pjesnika, već i kad tek usput naznačuju nečije literarne pokušaje, ove pjesme postaju promatračnicom s koje se otvara izravan pogled na intelektualnu pozornicu onodobnog Dubrovnika i pjesnikove dodire s njezinim protagonistima.⁸ Slika koju pritom grade imena osoba kojima je Beneša svojim pjesničkim pohvalama odavao priznanje uglavnom je podudarna s konvencionalnom slikom književnopovijesnog kanona humanističkog Dubrovnika. I dok bi u svezi s Benešinim stihovima upućenim Iliji Crijeviću, Jurju Dragišiću, Karlu Puciću, Jakovu Buniću, Ludoviku Crijeviću Tuberonu ili Marinu Buniću jedino neočekivano zapravo bilo to da ih među tih stošezdesetak pjesama slučajno nema, iznenađujućim se i uzbudljivim čine spomeni imena koja dosad nigdje drugdje nisu dovođena u kontekst bilo kakva literarnog angažmana.⁹

Najprivlačniji takav primjer svakako je Celijs, adresat kojemu se Beneša, više nego ijednom drugom od njih dvadesetak, obraća u čak šest svojih pjesama. Iz njihova položaja unutar zbirke uočljivo je da su te pjesme napisane u približno istom, kraćem razdoblju, najvjerojatnije poslije 1515, odnosno prije 1520.

⁶ Benešin ep *De morte Christi* iz autografnog je rukopisa (Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, rkp. 4) prvi put tiskom objavljen tek 2006. (prir. Vlado Rezar, *Ex libris*, Zagreb), a ostatak njegova pjesništva, također do danas sačuvan u autografnom rukopisu (Arhiv male braće, rkp. 78), u pripremi je za tisak (prir. V. Rezar, 2016). Detaljnije o Benešinoj poeziji i njezinoj recepciji u gore spomenutom izdanju Benešina epa (str. 11-93).

⁷ Prema ocjeni Darka Novakovića, usp. *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. K. Nemec et al., Zagreb, 2000, 62.

⁸ Usp. *Epigr.* III, 29. Beneša je s Bunićem bio blisko obiteljski povezan, a iscrpan izvještaj o Bunićevim putovanjima sugerira da ga je Beneša, i sam pomorski trgovac, na njima i pratio.

⁹ Tri pohvalna epigrama posvećena Jurju Dragišiću ne nalaze se u rukopisnoj zbirci (AMB 78), nego su tiskani uz izdanje Dragišićeva djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* (Firenca, 1499): riječ je vjerojatno o najstarijim Benešinim sačuvanim stihovima, usto i jedinima koji su za pjesnikova života objavljeni tiskom.

godine.¹⁰ Celiје je tako već u prvoj od njih prikazan kao neupitan intelektualni i moralni autoritet:

Celi, sic ualeam et bonis placere
 Possim, sic prece mystica sepulto,
 Cum puluis redigar, frui liceret,
Vt me me capiunt tui lepores,
Quis nil candidius facetiusue est,
Et nil tam nitidum, probum, pudicum.
Tu consul mihi, tuque Cęsar unus,
Tu censor, procerum optimusque princeps:
Quicquid Roma uetus tulitque honorum,
Damoni unicus exhibes senator.
 Nam pilifacio et sino ualere
 Illos, purpura quos facit superbos,
 Aut vulgi nimium facientis aura.
Virtus quem euehit eximitque turbę,
Hic rex denique, consul, imperator
Et terrę dominus potens marisque.
 Sed si quid petulanter aut moleste
 De sese mea senserit Camena,
 Ignoscas, rogo: labimur miselli,
 Et sani nihil integrique, Celi,
 Est usquam, maculę omnibusque inherērent.¹¹

Dapače, upravo iz poštovanja prema Celiju i njegovu ćudoređu, Beneša nešto dalje svijetu daje do znanja da se sasvim ostavlja ljubavne poezije:

Vos molles nimium, ualete, Baię,
 Morum pernities probęque uite!
Nos castas colimus nouem sorores
Et casta uolumus placere uita,
 Urbani tamen et facetiores.
 At molles modo uos, ualete, Baię:

¹⁰ Riječ je o sljedećim pjesmama: *Epigr.* II, 2; II, 4; II, 5; II, 9; *Lyric.* I, 2; I, 8. Drugu knjigu epigrama, u kojoj više nema mladenačkih pjesama ljubavne tematike, kakve prevladavaju u prvoj knjizi, Beneša je vjerojatno započeo pisati nakon što se 1515. vratio u Dubrovnik i oženio. S obzirom na to da je prva pjesma te knjige koju je moguće točno datirati elegija *Deploratio in morte Helii poetę* (II, 13) i da je svakako napisana 1520. godine, neposredno nakon smrti Ilije Crijevića (umro 15. rujna 1520), vrlo je izvjesno da poetsku korespondenciju s Celijem valja smjestiti u razdoblje između dvije spomenute godine.

¹¹ *Epigr.* II, 2.

Nos casta omnia scribimusque leta,
Quę uel omnia Cęlio placerent.¹²

A Celi je zapravo, doznajemo nadalje, iznimno upućen u klasičnu starinu, dapače svojem je vremenu tumačem velikih misli što su ih vrlo stari pisci ostavili za buduća pokoljenja:

Docto recondis pectore seculi
Quęcunque prisci scripta reliquerit,
Sic instruens ęuum futurum,
Canities ueneranda patrum.¹³

I opet na drugom mjestu:

Antiqua at solus tu, Celi, priscaque calles,
Et canos docto pectore reddis auos.
Sic animi cultus optas sociare pudori,
Ingenii referens et probitatis opes,
Et quia tu superos ita castus quęris adire,
Virtutis coelum pręmia magna feres.¹⁴

Štoviše, prema tvrdnjama svojeg hvalitelja, Celi je zadužuje sav humanistički svijet upravo prijevodima grčkih tekstova na latinski:

Hinc Graia tellus et Latium simul
Debent labori non minimum tuo,
Quod factus interpretes Pelasgis
Reddis eos celebres Latinis.¹⁵

To pak, napustivši Grad, čini u osami otoka Šipana, gdje, poput velikana antike, nalazi mir i nadahnuće dok u barci lovi ribu ili nadgleda imanje:

Cęli, quod olim iam bene cognitum,
Alto recessu te Sipari tenet,
Hoc ocio heroas sequentem
Esse deos meritis adeptos.¹⁶

¹² *Epigr.* II, 5, 28-35. Riječ je, dakako, o aluziji na Katulove *Baiae*, literarni simbol putenosti i raskalašenosti.

¹³ *Lytic.* I, 8, 33-34.

¹⁴ *Epigr.* II, 4, 31-36.

¹⁵ *Lytic.* I, 8, 45-48.

¹⁶ *Lytic.* I, 8, 29-32. *Siparis* je ne baš čest latinski oblik imena otoka Šipana: običnije se u tekstovima zatječe oblik *Iupana insula*, no ne čudi da je dubrovačkom humanistu pa-

...
 Non hinc profectum segnitie capit,
 Paruo sed alter mox labor excipit
 De more piscantem phaselo,
 Siue operas potius reuisis,
 Quascunque ponit uillicus impiger...¹⁷

Istodobno je, doznajemo dalje, Celijski već sasvim blizu dovršetka nekog većeg literarnog pothvata:

Ergo premens pedibus ueterum uestigia perge,
 Cursibus est etenim proxima meta tuis.¹⁸

Osim što bi se ove riječi mogle odnositi na Celijsku prevodilačku aktivnost, nije isključeno ni da se radi o izvornoj literarnoj produkciji: naime, kako Beneša dalje pojašnjava, Celijski je također pjesnik:

Scribere me tibi sic Phoebus dictante iuuabit,
 Accipere et digitis carmina scripta tuis.¹⁹

Vjerojatno bismo o ovom humanistu od Beneše doznali i više da Celijski jednom prilikom nije njegovu poeziju bez pitanja predstavio širem auditoriju, što se Beneša nije svidjelo, pa mu u svojem posljednjem epigramu – čini se, bez pjesničkog pretjerivanja – poručuje da je njihovo literarno druženje završeno:

An uisum tibi sic, inique, demum
 Notos perdere, nec tuis cauere,
 Quos famę populi obicis sinistrę?
 Commissumque mihi, rogo, quid unquam

žnju privukao upravo oblik koji potječe iz djela antičkih pisaca (usp. Mavro Orbin, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, 202: »L'isola di Giupana di lunghezza da ponente a leuante tira intorno quattro miglia, et di circuito incirca dieci: alcuni vogliono che questa sia quella, che Plinio chiama Siparis.«). Oblik *Siparis* (u rukopisu s minuskulnim početnim *s*) zbulio je i prepisivača Benešina autografa Antuna Agića (1753-1830), inače vrsna latinista i iznimno upućena poznavatelj dubrovačke povijesti i književnosti. On je, naime, previdio da se u tekstu radi o nesnimu i riječ je protumačio kao pridjevski oblik *separi*, što svjedoči da ni on nije u Celiju prepoznao Dubrovčanina na svojem ladanju na Šipanu (usp. AMB 256, str. 438). Inače, i danas je na Šipanu poznat lokalitet zvan *Gradićevo*. Usp. Miljenko Anđelić, »Sto bilješki o Šipanu od bakrenog doba«, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*, 9 (2006), 50.

¹⁷ *Lyr.* I, 8, 37-41.

¹⁸ *Epigr.* II, 4, 43-43.

¹⁹ *Epigr.* II, 4, 45-46.

In te, cur male debeam perire?
Non nostrum ratione nuper ista
Commendauimus e sinu poema,
Vt toto tribuas foro legendum
Illud, eximias acerbitates,
 Secli opprobria, temporum querelas.
 Ergo nunc opera tua lucrabor,
 Vt tota tenear malignus urbe.
Posthęc quicquid erit mei laboris
Te cęlabimus: et roges, superque
Obtundas licet: at nihil mouebis.²⁰

U svemu, koliko god se ovaj Benešin portret ućena i književnom radu predana Celija na prvi pogled ćinio dostatnim za prepoznavanje stvarne osobe koja stoji iza tog imena, on ipak sve dosad nije bio pouzdano protumaćiv. Naime, iako je onomastićki oblik *Coelius* prilićno rijedak i u talijanskom humanizmu, a za dubrovaćku humanistićku onomastiku dapaće i sasvim netipićan, i premda se *Coelius*, kako ga Beneša opisuje, naroćito istaknuo upravo u grćkoj filologiji (ćime se na poćetku *cinquecenta*, ne samo u Dubrovniku nego i ostatku humanistićkog svijeta, nisu mogli pohvaliti mnogi), idealno poklapanje s odgovarajućom osobom iz stvarnog života, bilo domaćom ili stranom, naprosto nije bilo moguće utvrditi.²¹ Istina, lako dostupan podatak da se u Berlinu joć od kraja 18. stoljeća ćuva rukopisni prijevod Ksenofontove *Anabaze*, a ćiji je autor izvjesni *Michael Caelius Gradius* – dakako, sad je poznato, upravo Bembov i Benešin Celije – doimao se kao trag nadomak rjećenju, no sam po sebi sve dosad nije bio dostatan za argumentiranu identifikaciju, jer je dotićni *Gradius*, koji po prezimenu jest mogao biti Dubrovćanin, ali isto tako i pripadnik istoimene milanske plemićke obitelji, ostao potpunom nepoznanicom i za Davida Marsha, recentnog opisivaća spomenutog rukopisa.²² A koliko je autor ovih redaka posljednjih deset godina blizu tapkao, no da ni to ipak nije bilo dovoljno za neoborivo tumaćenje identiteta

²⁰ *Epigr.*, II, 9.

²¹ Usp. bilj. 5. Raćirenost grćkih tekstova, a onda i grćke filologije, na prijelazu stoljeća donekle oslikava podatak da povijest knjige bilježi tek 65 grćkih inkunabula, tiskanih iskljućivo na talijanskom tlu, prema gotovo 40 000 latinskih, tiskanih širom Starog kontinenta. Usp. Evro L a y t o n, »The First Printed Greek Book«, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 5 (1979), 53-67.

²² Usp. D. M a r s h, »Xenophon«, u: *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, sv. 7, ur. Virginia Brown, Paul Oskar Kristeller, F. Edward Cranz, Catholic University of America Press, Washington, D. C., 1992, 104 (poglavljje o prijevodima Ksenofontove *Anabaze*): »Translation by the otherwise unknown Coelius Michael Gradius survives in a sole Berlin manuscript, described by Ursula Winter as dating from the early sixteenth century and presumably of Italian origin. There is no preface or dedication.«

autora berlinskog rukopisa, govori činjenica da je, provjeravajući berlinski trag, još 2005. na uvid imao čak i testament jedinog Benešina dubrovačkog suvremenika pod imenom *Michael Gradius*, preminulog 1527. – danas znamo, upravo njegova spomenutog prijatelja Celiya – no ne naišavši u dokumentu ni na oblik imena *Coelius* ni na ikakav spomen oporučiteljeve književne ostavštine, nije u tom zapisu uspio prepoznati posljednju volju osobe za kojom zdušno traga.²³ Da je tada osim htijenja bilo i više filološkog instinkta, možda bi se i prije, a ne tek *post festum*, bilo zavirilo i u testament Mihova brata Džona Gradića (umro 1525), gdje se Mihovo ime zatječe u talijanskoj hipokorističkoj inačici *Celio*.²⁴ U tom bi slučaju, nema sumnje, sve ovo umjesto danas bilo ispričano već prije deset godina, čak i bez Bembova svjedočanstva, koje u potpunosti dokida bilo kakvo drugačije tumačenje zagonetke. Dapače, neprepoznati signali ležali su sve ovo vrijeme pred očima i u Crijevićevu nadgrobnom govoru u smrt Džonova i Mihova, čitaj Celijeva, oca Marina (umro 1497). Ondje Crijević, obraćajući se pokojnikovu najstarijem sinu Džonu, doslovno kaže sljedeće: *Vnum uero fratrem, qui et tibi et patriae ornamento erit, Graecis et Latinis litteris erudiendum communi sumptu permisisisti*.²⁵ Napokon, nešto se možda već i tada moglo ili čak trebalo naslutiti i na temelju činjenice da je spomenuti Mihov, zapravo Celijev, testament možda i najlitterarnije i najduhovnije napisana posljednja volja u usporedbi s oporukama glavnih aktera dubrovačkoga humanizma.²⁶ No, čini se ipak da se u priči o stoljećima zaboravljenom Celiyu jednostavno i nije moglo drugačije nego, kako je ranije

²³ Usp. DAD, *Testamenta notariae* (10.1), sv. 34 (1525-1527), ff. 94v-95 (dodatak na f. 82).

²⁴ Usp. DAD, *Test. not.*, sv. 34, ff. 64-65.

²⁵ Usp. Stanislaus Škucan, *Aelius Lampridius Cervinus poeta Ragusinus* (saec. XV), Edizioni francescane, Rim, 1971, 166. Mihovo je slanje na studij u tuđinu, a najvjerojatnije je riječ o Firenci, zasigurno bilo zabilježeno i u knjigama dubrovačkih vijeća, no autor članka bezuspješno mu je u arhivu pokušavao ući u trag. Marin pak Gradić u svojem testamentu sina Miha naziva *Michiel*. Usp. DAD, *Test. not.*, sv. 27, ff. 149-150.

²⁶ Usp. DAD, *Test. not.*, sv. 34, f. 94: »In nomine Iesu Christi Salvatoris nostri. Io Michiele di Mari di Gradi, stimando etiam maior danno et piu acerbo cruciato priuare la humana natura deli boni celesti et da quella inmortale gloria che sustinire li dolori infiniti delo inferno, questo mio primo et ultimo fazo testamento sano di corpo et con la mente integra et d'ogni perturbatione di animo libera, quanto è possibile ad l'homo, azo che potesse di poi la morte almeno exercitare quello che potrebbe la mia conscelerata anima conducere alla patria eterna, doue non rapine ma misericordia, non auaritia ma liberalita, non amore dele cose terrene et fragile, ma sola uirtu conduce l'homini mortali. Et piu certo che non è la luce, chiunque non habia operato la misericordia, se tutte l'altre uirtu operasse, serra punito di poi la morte et non potra fruire ne uedere la uera gloria. Venite, inquit, benedicti patris mei, possidete el regno parato ad vui dala constitutione del mundo, non perche hauete facto miraculi, ma perche io hebbi fame et vui mi deste magnare, hebbi sete et vui mi deste bere. Dunque la uia ad quella felicità immensa et sempiterna è nella misericordia. O beato collui che uiuendo la faza, il che di poi la morte anche non more. Chi spende raccoglie, et chi sparge congrega. Pertanto deli beni quali summo optimo Idio me ha dato fazo parte ad...«

spomenuto, žuriti polako, i dočekati da se ključni kamenčić mozaika – Bembova rečenica, koja jedina od svih upravo nabrojanih dostupnih izvora podataka u istim mah povezuje ime *Coelius* s prezimenom *Gradius*, a imenovanu osobu s Dubrovnikom, odnosno s grecističkom aktivnošću – u svoj svojoj začudnosti kroz bespuća interneta gotovo svojom voljom probije do zaslona računala i potragu napokon privede kraju. Naime, treba li uopće napominjati da se u bezbroj puta ponovljenju, a jalovu, ritualu internetske pretrage presudni podatak pojavio samo zato i upravo onda kad je godinama upisivan par ključnih riječi – *Coelius* i *Ragusa* – tražitelj u tražilicu utipkao pogrešno – *Coelius* i *Ragusi*?²⁷

I da zaključimo. Dubrovnik se, jasno je sad, može podičiti još jednim izvanserijskim, no dosad posve nepoznatim i iz neobjašnjivih razloga zaboravljenim predstavnikom humanizma, Mihom Gradićem sinom Marinovim, zvanim Celije. Miho je rođen najvjerojatnije poslije 1465, svakako prije 1472, a umro je u osami Šipana 1527, i to vjerojatno od kuge koja je u to doba vladala na dubrovačkom području.²⁸ Nadimak Celije, kojim ga oslovljavaju i Bembo i Beneša, upotrebljavao je i sam u latiniziranu obliku svojeg imena kod potpisa vlastitih djela, a zapravo je najvjerojatnije riječ o latinskoj inačici talijanskog hipokoristika imena *Michiele*. Inače bliski rođak jednog od najistaknutijih dubrovačkih humanista, Marina Bunića, Miho je potomak uglednog ogranka obitelji Gradić, koji je osim o trgovačkim poslovima brinuo i o tome da njegovi nadareni predstavnici dobiju vrhunsko humanističko obrazovanje, tako da je Celije svoje stekao vjerojatno u Firenci, kao učenik slavnog Demetrija Halkondila (1423-1511), priređivača prvog tiskanog izdanja *Ilijade* i *Odiseje* 1488.²⁹ Sam Celije nikad nije zasnovao vlastitu obitelj, no unatoč relativno rano sastavljenu prvom testamentu i Benešinim aluzijama na njegovu iznimnu duhovnu čistoću, podatak da je neposredno prije smrti obnašao dužnost dubrovačkoga kneza ukazuje na to da se ipak nikad nije odrekao svjetovna života.³⁰ Ilija Crijević dobro je onomad naslutio da će Celije

²⁷ M o r e l l i u svojoj monografiji, n. dj., (1), za Dubrovnik rabi upravo oblik *Ragusi* umjesto očekivanoga *Ragusa*.

²⁸ O tome da je rođen do 1472. govori podatak da je u Veliko vijeće, u koje su se tada novi članovi primali najranije u dobi od dvadeset godina, primljen u prosincu 1491. (usp. DAD, *Specchio del Maggior Consiglio*, sv. 1, f. 392). S druge strane, njegov stariji brat Džono rođen je oko 1462, pa je malo vjerojatno da je Miho rođen prije 1465. Usp. Nenad V e k a r i ć, *Vlastela grada Dubrovnika* (sv. 2: vlasteoski rodovi A-L), HAZU, Dubrovnik, 2012, 281.

²⁹ Miho kao izvršitelj svoje oporuke između ostalih imenuje i Marina Nikole Bunića te njegova brata Župana, a naziva ih svojim nećacima (*nostri nipoti*). Usp. DAD, *Test. not.*, sv. 34, f. 95. Vrlo je vjerojatno da je Halkondila Celije slušao u Firenci, gdje ovaj predaje grčki od 1475. sve do odlaska u Milano 1491. Usp. *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation* (sv. 1), ur. Peter G. Bietenholz, University of Toronto Press, Toronto, 1995, 290-291.

³⁰ Celije je za kneza biran dvaput: 1521. i 1524. godine. Usp. N. V e k a r i ć, n. dj. (28), 281.

biti na ures domovini: Bembo spominje njegove latinske prijevode Demostenovih govora, kojima tek treba ući u trag, dok je u Berlinu pohranjen rukopis njegova prijevoda Ksenofontove *Anabaze*.³¹ S obzirom na sve što je Beneša rekao o Celijskoj jezičnoj kompetenciji i umjetničkom talentu, nema sumnje da ovaj prijevod u budućnosti zaslužuje pozornost i filološku analizu.³² Dotad se o njemu sa sigurnošću može reći tek da je riječ o najstarijoj sačuvanoj latinskoj verziji *Anabaze* uopće, budući da su dva starija rukopisna prijevoda izgubljena, a prvo tiskano izdanje potječe iz 1533.³³ Napokon, Celijski se, kako svjedoče i Bembo i Beneša, osim prevodilačkim radom bavio i latinskim pjesništvom, međutim o opsegu, sadržaju i sudbini toga korpusa zasad se nažalost ne može reći ništa. U tom je smislu Celijska književna pojava najsličnija onoj njegova sugrađanina i nešto starijeg suvremenika Ivana Gučetića (1451-1502), čija je mnogo hvaljena latinska poezija gotovo u potpunosti izgubljena, a njegov navodno također izniman grecistički filološki angažman zasad potvrđen tek jednim sačuvanim rukopisnim prijepisom Ezopovih basni.³⁴ Pa ako je Gučetić sasvim opravdano već desetljećima neizostavna natuknica domaćih književnih i biografskih leksikona, ne vidimo razlog da svoje također zasluženno mjesto u njima uskoro ne zauzme i Miho Celijski Gradić.³⁵

³¹ V. Staatsbibliothek zu Berlin, *Ms. Phill. 1900*. Rukopis je očuvan i iznimno čitko pisan, a njegov digitalni zapis moguće je konzultirati pri Odsjeku za klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Digitalni snimci pribavljeni su sredstvima projekta *Croatia et Tyrolensia – digitalna usporedba hrvatske i tirolske novolatinske književnosti*, financiranog sredstvima Fonda »Jedinstvo uz pomoć znanja« Hrvatske zaklade za znanost.

³² Članak s filološkom analizom Celijskih prijevoda za CM XXVI pripremaju kolege Petra Šoštarić i Josip Parat.

³³ Prvi tiskani latinski prijevod *Anabaze* pripremio je Romolo Quirino Amaseo (*Romulus Amasaeus*), a izdan je u Bologni 1533. Prijevod koji je oko 1460. izradio Lampugnino Birago (*Lampus Biragus*) izgubljen je, jednako kao i onaj koji je 1500. pripremio Ianus Lascaris. Usp. D. Marsh, n. dj. (22), 101-106.

³⁴ Nad Gučetićevim je grobom Ilija Crijević rekao sljedeće: *Primus enim in patriam, quantum omnes meminisse possumus, Atticas veneres et illud Isocratis mirothecion, in familiam vero utramque dicendi copiam, hoc est Graecam et Latinam, advexit* (usp. S. Škucan, n. dj. [25], 187). Gučetićev autograf s prijepisom Ezopovih basni pohranjen je u Bodleiani (Laud. MS 9).

³⁵ Autor članka duguje zahvalnost kolegicama Ireni Bratičević i Vesni Rimac, koje su mu uvelike pomogle u prikupljanju arhivskog materijala i ostale literature potrebne za ovo istraživanje.

Vlado Rezar

A NEW NAME IN DUBROVNIK HUMANISM:
MICHAEL CAELIUS GRADIUS

The epigrams and odes of the humanist Damjan Beneša (Damianus Benessa, 1476-1539) are the segment of his poetic oeuvre that affords the best prospect onto the literary stage of the Dubrovnik of his time as well as onto his personal intellectual universe. The picture that is constructed by the names of persons whom Beneša honoured with his poetical encomia correlates well with the conventional image of the literary historical canon of humanist Dubrovnik. And while the only unexpected thing in connection with Beneša's verses addressed to well-known Dubrovnik humanists would be if they were by chance not found in his epigrams and odes, the fact that there are as many as six Beneša poems dedicated to a certain Caelius and his literary work is quite remarkable because it is not backed up by anything in the literary history data about the figures involved in Dubrovnik humanism in the early 16th century.

The article reveals that Beneša is referring to a highly original Miho Gradić, son of Marin, and known as Caelius. To date he has been completely unknown and for unexplained reasons utterly forgotten. Miho was most probably born after 1465, certainly before 1472, and died on the island of Šipan in 1527, probably from the plague, for it was raging in the Dubrovnik area at that time. He acquired an outstanding education in Florence as pupil of the famed Demetrios Chalkokondyles (1423-1511), the editor of the first printed edition of the *Iliad* and the *Odyssey* in 1488. Ilija Crijević (Aelius Lampridius Cervinus) was correct in sensing that Caelius would be an ornament to his homeland. Giovanni Bembo mentioned his Latin translations of the orations of Demosthenes, which still have to be found, while in Berlin there is a manuscript of his translation of the *Anabasis* of Xenophon. This is the oldest of any of the preserved Latin versions of *Anabasis*, since two older manuscript translations have been lost, and the first printed edition derives from 1533. Finally, as Bembo and Beneša testify, Caelius did not only do translations but also wrote Latin verse; however, of the volume, content and fate of this body of work, for the moment, alas, there is nothing at all to be said.

Key words: Giovanni Bembo, Damjan Beneša (Damianus Benessa), Miho Gradić (Michael Caelius Gradius), Dubrovnik, Renaissance humanism, translations from Greek into Latin, Demosthenes, Xenophon, *Anabasis*

XENOPHONTIS CYRI ANABASE OS
LIBER PRIMVS INCIPIT: COEL. MICHA
ELIS GRADII TRADVCTIO. ~

170

Darius ex Porysatiade Artaxerxem maiorem natu
et Cyrum minorem tulit liberos. Is Darius egri
tudine confectus deque uitae exitu suspicans utroque
in conspectum uenire uoluit, maior igitur aetate pra
sens erat; Cyrum ex provincia, cui eum praefecerat, impe
ratorumque cimetarium gentium, quae fines Castoli
incolunt, declararat, accersiri iubet; Cyrus itaque
Tissaphernem ut amicum praecorumque trecentos
armatos ac eorum praefectum Xeniam Parrhasium
secum ducens accessit; Quum autem Darius deces
sisset, Regniue summa ad Artaxerxem delata esset,
Tissaphernes Cyrum ad fratrem, q. ei insidias tendere
uellet, detulit; qui quidem illi aduersos habuit, frenique
ad occidendum caput; Sed ubi mater, ne idipsum face
ret, impetrauit, denuo Cyrum in Imperium remittit;
Is periclitatus dedecore affectus, ut discessit, decre
uit, ne impotestate fraterna foret amplius, utque
ipse, si fieri posset, regnum occuparet; Mater
praeterea Porysatis Cyro q. Regi Artaxerxi impen
sus studebat; Omnes qui a Rege missi ad eum ue
niebant, ita sese in illos gerebat, ut sui magis studio
ses, q. Regis remitteret, animum intenderat, ut barbaros,